

Research Institute of
Hawzah and University

Methodology of Social Sciences and Humanities

Journal homepage: <https://method.rihu.ac.ir/>

Original Article

A Study on the Application of the Moral Theory of Consequentialism in the Social Welfare Function of Utilitarians

Mohammad Hossein Karmi Asfe¹

1. Assistant Professor, Economics, Research Institute and University, Qom, Iran (Corresponding Author).

mhkarami@rihu.ac.ir

Received: 2024/09/03; Accepted: 2024/10/14

Extended Abstract

Introduction and Objectives: Some economic policies, such as income policies, are expected to create changes in the distribution or redistribution of income, which are called welfare needs, such as improving the condition of the poor and reducing the wealth and income of some people in society. Welfare requirements are discussed and investigated in economic knowledge related to social welfare. These requirements are completely intertwined with moral values and theories.

The history of using moral theories in welfare economics goes back to Pigou's initiative to introduce Bentham's utilitarianism into his theory of welfare economics. After him, doubts were raised about the competence of economists to enter the normative realm and judgment about welfare situations, as a result of which some tried to free the area of welfare economics from normative discussions by focusing on Pareto optimality; but by inventing the social welfare function, Bergson showed that it is possible to introduce normative ethics theories into welfare economics in such a way that it does not harm its science and can support normative welfare policies. One of the most important and famous theories of normative ethics borrowed from the philosophy of ethics to be included in the function of social welfare is the theory of utilitarianism. This moral theory has been accepted as the main subject in the welfare function of utilitarians, but despite the application of the utilitarian moral point of view in the social welfare function, the relationship between this moral issue and the social welfare function is still not very clear; therefore, it seems that clarifying the concepts and the characteristics of the utilitarian moral theory and the social welfare function, as an introduction and explanation of how to apply the utilitarian moral theory in the utilitarian welfare function, is one of the essential topics that will be examined in this essay.

Research Institute of
Hawzah and University

Methodology of Social Sciences and Humanities

Journal homepage: <https://method.rihu.ac.ir/>

Original Article

Method: Social welfare functions are presented as mathematical functions in related works; on the other hand, utilitarianism is described descriptively as a normative theory in moral philosophy. This duality in the method made it very difficult for the author to present an article about "the investigation of the application of the moral theory of consequentialism in the social welfare function of utilitarians". Therefore, inevitably, the main elements of the social welfare function had to be changed from a mathematical expression to a descriptive one, so that uniformity in the method would occur, and as a result, it would be possible to communicate between these two different issues. After changing the mathematical expression to a descriptive one, with analysis and accuracy in the concepts of social welfare function as an economic topic and utilitarianism as a theory in normative ethics, the relationship between the two became possible and the discussion about this application was completed.

Results: There are many ambiguities in the research about the application of consequentialism in the utilitarian social welfare function. This article clears the most important ambiguities as follows:

- * Social welfare functions are directly related to utilitarianism, in which the criterion of the goodness of an action is the result that reaches the general human beings, and since consequentialism is a broader concept than utilitarianism and ultimatum is a broader concept than consequentialism, it is indirectly related to both.
- * Social welfare functions are normative and are related to normative ethics. The independent variable in these functions consists of the welfare status of all members of the society. The dependent variable is the desired "social welfare" in a society, which must be provided for the society. The relationship in this function states: how much change in the social welfare will be caused by any change in the existing welfare status of the members of the society.
- * Utilitarianism in Pigou's welfare economy can act as utilitarianism; but at the same time, considering the rule of diminishing final utility, he has turned to the rule of utilitarianism.
- * Act utilitarianism, as opposed to rule utilitarianism, can be interpreted both in an egoistic way and in otheristic and holistic ways.
- * In moral philosophy, utilitarianism refers to its holistic type. Holistic utilitarianism deals with the well-being of all members of society or related intelligent people; of course, considering the welfare of the whole society does not mean that there is no need to consider the welfare of individual people at all.
- * The function of social welfare is different from the function of happiness. The function of happiness in utilitarianism is individual, but the utilitarian social welfare function deals with changes in the preferences of all members of the society, and the agent is not taken into account.

Discussion and Conclusions: The application of the moral theory of consequentialism in the social welfare function of utilitarians is explained in this way that in the dependent variable of this function, the welfare of the whole society is introduced as a valuable and moral goal, and in this way, it will be related to the moral theory of utilitarianism in moral philosophy. As a result of this relationship, the social welfare function of utilitarians is normative. In this case, it is recommended to the policymakers and implementers of the welfare policies of the society to create it for the society. In this function, the moral action is that the utility of poor people should be increased, but the moral justification of the goodness of such an increase is that by

Research Institute of
Hawzah and University

Methodology of Social Sciences and Humanities

Journal homepage: <https://method.rihu.ac.ir/>

Original Article

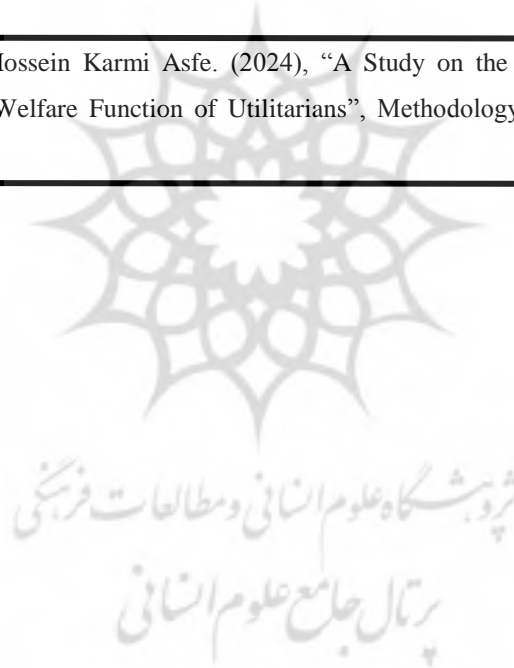
increasing the utility of the poor, the utility of the whole increases more.

The independent variable and the relationship between the independent and dependent variables in each welfare function do not express the moral goal; rather, their relationship with ethics depends on the dependent variable. For example, in the welfare functions of utilitarians, it is said that the welfare of poor people (independent variable) should be morally increased. This statement is based on the fact that the function relationship states: that increasing the welfare of poor people increases the total welfare that is related to the dependent variable more than when the welfare of the rich increases.

Acknowledgment: We would like to thank Dr. Gilak as the respected supervisor of this project, and Dr. Alizadeh and Dr. Rafiei Atani as critics, as well as the respected officials of the Research Institute of the Hawzah and University, who made this research possible with their great help.

Keywords: Moral philosophy, normative ethics, welfare economics, utilitarianism, consequentialism, social welfare function.

Cite this article: Mohammad Hossein Karimi Asfe. (2024), "A Study on the Application of the Moral Theory of Consequentialism in the Social Welfare Function of Utilitarians", Methodology of Social Sciences and Humanities, 30(119), 19-37.

بررسی کاربست نظریه اخلاقی پیامدگرایی در تابع رفاه اجتماعی فایده‌گرایان

محمدحسین کرمی اسفه^۱

۱. استادیار، اقتصاد، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران.

mhkarami@rihu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۱۳؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۲۳

چکیده گسترده

مقدمه و اهداف: از برخی سیاست‌های اقتصادی مانند سیاست‌های درآمدی انتظار می‌رود تغییراتی در توزیع یا بازتوزیع درآمد ایجاد کنند که به آن بایسته‌های رفاهی می‌گویند؛ مانند اینکه وضعیت فقرا بهبود یابد و از ثروت و درآمد برخی افراد جامعه کاسته شود. بایسته‌های رفاهی در دانش اقتصادی مربوط به رفاه اجتماعی مورد بحث و کاوش قرار می‌گیرند. این بایسته‌ها با ارزش‌ها و نظریه‌های اخلاقی کاملاً عجین‌اند. سابقه استفاده از نظریات اخلاقی در اقتصاد رفاه به ابتکار پیگو در وارد کردن فایده‌گرایی مبتنی بر نظریه اقتصاد رفاه خویش برمی‌گردد. پس از او تردیدهایی درباره صلاحیت اقتصاددانان برای ورود به قلمرو هنجاری و داوری درباره وضعیت‌های رفاهی مطرح شد، که در نتیجه برخی کوشیدند با محوریت بهینگی پارتو ساحت اقتصاد رفاه را از مباحث هنجاری عاری کنند؛ ولی برگسون با ابداع تابع رفاه اجتماعی نشان داد می‌توان نظریات اخلاق هنجاری را به گونه‌ای در اقتصاد رفاه وارد کرد که هم به علمیت آن خدشه‌ای نرسد و هم بتواند از سیاست‌های رفاهی هنجاری پشتیبانی کند. یکی از مهم‌ترین و معروف‌ترین نظریه‌های اخلاق هنجاری که از فلسفه اخلاق برای درج در تابع رفاه اجتماعی عاریه گرفته شده، نظریه فایده‌گرایی است. این نظریه اخلاقی در تابع رفاه فایده‌گرایان به عنوان اصل موضوع پذیرفته شده است؛ اما علی‌رغم کاربست دیدگاه اخلاقی فایده‌گرا در ضمن تابع رفاه اجتماعی، هنوز چگونگی ارتباط میان این مبحث اخلاقی و تابع رفاه اجتماعی چندان روشن نیست؛ از این رو به نظر می‌رسد پرداختن به شفاف‌سازی مفاهیم و ویژگی‌های نظریه اخلاقی فایده‌گرا و تابع رفاه اجتماعی، به عنوان مقدمه و تبیین چگونگی کاربست نظریه اخلاقی فایده‌گرا در تابع رفاه فایده‌گرایان از جمله مباحث ضروری است که در این جستار مورد کاوش قرار می‌گیرد.

روش: توابع رفاه اجتماعی، در آثار مربوط به آن، به صورت توابع ریاضی و به روش ریاضی ارائه می‌شود؛ از سوی دیگر فایده‌گرایی به عنوان نظریه‌ای هنجاری در فلسفه اخلاق به صورت توصیفی بیان می‌شود. این دوگانگی در روش، ارائه مقاله‌ای در باره «بررسی کاربست نظریه اخلاقی پیامدگرایی در تابع رفاه اجتماعی فایده‌گرایان» را برای نگارنده بسیار دشوار می‌ساخت. از این رو به ناچار، باید عناصر اصلی تابع رفاه اجتماعی از بیان ریاضی به توصیفی تغییر داده می‌شد تا همگونی در روش ایجاد و در نتیجه امکان ارتباط برقرار کردن میان این دو موضوع، به ظاهر متفاوت، فراهم می‌شد. پس از تغییر بیان ریاضی به توصیفی، با تحلیل و موشکافی در مفاهیم تابع رفاه اجتماعی به عنوان مبحثی اقتصادی و فایده‌گرایی به عنوان نظریه‌ای در اخلاق هنجاری ارتباط میان این دو میسر شد و بحث از این کاربست به سرانجام رسید.

نتایج: در بررسی کاربست پیامدگرایی در تابع رفاه اجتماعی فایده‌گرا ابهامات فراوانی در کار است. این مقاله مهمترین ابهامات را به شرح ذیل برطرف کرده است:

* توابع رفاه اجتماعی به طور مستقیم با فایده‌گرایی که در آن ملاک خوبی عمل نتیجه‌ای است که به عموم انسان‌ها می‌رسد ارتباط دارد و از آنجا که پیامدگرایی اعم از فایده‌گرایی و غایت‌گرایی اعم از پیامدگرایی است با این دو نیز بطور غیر مستقیم مرتبط می‌شود.

نوع مقاله: پژوهشی

* توابع رفاه اجتماعی هنجاری هستند و با اخلاق هنجاری ارتباط دارند. متغیر مستقل در این توابع از وضعیت‌های رفاهی همه افراد جامعه تشکیل می‌شود. متغیر توضیحی «رفاه اجتماعی» مطلوب در یک جامعه است که برای جامعه، باید فراهم شود. رابطه در این تابع بیان می‌کند: هر تغییری در وضعیت‌های رفاهی موجود افراد جامعه موجب چه تغییری در رفاه اجتماعی می‌شود.

* فایده‌گرایی در اقتصاد رفاه پیگو می‌تواند عمل‌محور باشد؛ اما در عین حال، وی با در نظر گرفتن قاعده کاهنده بودن مطلوبیت نهایی، به قاعده محوری تن داده است.

* فایده‌گرایی عمل‌محور، برخلاف قاعده‌محور، هم به شیوه خودگرایانه و هم به شیوه‌های دیگرگرایانه و کل‌گرایانه قابل تفسیر است.

* منظور از فایده‌گرایی در فلسفه اخلاق کل‌گرایانه است. فایده‌گرایی کل‌گرایانه، در حقیقت، با رفاه کل جامعه یا افراد مرتبط‌ذی‌شعور سروکار دارد؛ البته در نظر گرفتن رفاه کل جامعه به معنای این نیست که اصلاً نیازی به در نظر گرفتن رفاه یک‌یک افراد در کار نیست.

* تابع رفاه اجتماعی متفاوت از تابع سعادت است؛ تابع سعادت در فایده‌گرایی یک تابع فردی است؛ ولی تابع رفاه اجتماعی فایده‌گرا با تغییر در مطلوبیت‌های افراد جامعه سروکار دارد و شخص فاعل مورد توجه قرار نمی‌گیرد.

بحث و نتیجه‌گیری: کاربری نظریه اخلاقی پیامد‌گرایی در تابع رفاه اجتماعی فایده‌گرایان این گونه تبیین می‌شود که در متغیر وابسته این تابع، رفاه کل جامعه به‌عنوان هدفی ارزشی و اخلاقی معرفی می‌شود و از این طریق با نظریه اخلاقی فایده‌گرا در فلسفه اخلاق مرتبط خواهد شد. بر اثر این ارتباط، تابع رفاه اجتماعی فایده‌گرایان تابعی هنجاری است؛ در این صورت، به سیاست‌گذاران و مجریان سیاست‌های رفاهی جامعه توصیه می‌شود آن‌را برای جامعه محقق کنند. در این تابع، فعل اخلاقی این است که باید مطلوبیت فرد یا افراد فقیر افزایش یابد، اما توجیه اخلاقی نیکو بودن چنین افزایش این است که با افزایش مطلوبیت فقرا، مطلوبیت کل بیش‌تر افزایش می‌یابد.

متغیر مستقل و رابطه تابع در هر تابع رفاه هدف اخلاقی را بیان نمی‌کنند؛ بلکه ارتباط آن‌ها با اخلاق به تبع متغیر وابسته است. مثلاً در توابع رفاه فایده‌گرایان، گفته می‌شود اخلاقاً باید رفاه افراد فقیر (متغیر مستقل) افزایش یابد. این سخن به تبع این است که رابطه تابع بیان می‌کند: با افزایش رفاه افراد فقیر، در قیاس با افزایش رفاه ثروتمندان، رفاه کل که به متغیر وابسته مربوط است بیشتر افزایش می‌یابد.

تقدیر و تشکر: از آقای دکتر گیلک به‌عنوان ناظر محترم این طرح و از آقایان دکتر علیزاده و دکتر رفیعی آتانی به‌عنوان ناقدین و نیز از مسئولین محترم پژوهشگاه حوزه و دانشگاه که با مساعدت‌های فراوان آن‌ها این پژوهش میسر گردید تشکر می‌شود.

واژگان کلیدی: فلسفه اخلاق، اخلاق هنجاری، اقتصاد رفاه، فایده‌گرایی، نتیجه‌گرایی، کارکرد رفاه اجتماعی.

استناد: محمدحسین کرمی اسفه (۱۴۰۳)، «بررسی کاربری نظریه اخلاقی پیامد‌گرایی در تابع رفاه اجتماعی فایده‌گرایان»، مجله روش‌شناسی علوم

انسانی، ۳۰(۱۱۹)، ص ۱۹-۳۷.

۱. مقدمه

از برخی سیاست‌های اقتصادی مانند سیاست‌های درآمدی انتظار می‌رود تغییراتی در توزیع یا بازتوزیع درآمد ایجاد کنند که به آن بایسته‌های رفاهی می‌گویند؛ مثل اینکه وضعیت فقرا بهبود یابد و از ثروت و درآمد برخی افراد جامعه کاسته شود. بایسته‌های رفاهی در دانش اقتصادی مربوط به رفاه اجتماعی بحث و کاوش می‌شود. برخی از بایسته‌های رفاهی با ارزش‌ها و نظریه‌های اخلاقی کاملاً عجین هستند. یکی از این دیدگاه‌ها، اقتصاد رفاه است. پیگو^۱ میان اقتصاد رفاه خود و دیدگاه فایده‌گرایی بنتام^۲ (که نظریه‌ای در باب اخلاق هنجاری است) ارتباط برقرار کرد (ایسینگ،^۳ ۱۳۷۴، ص ۲۱۹)؛ اما پس از مدتی، نقدهایی بر نظریه پیگو وارد و تردیدهایی جدی در مبانی نظری آن مطرح شد. از جمله اینکه آیا یک اقتصاددان از آن جهت که اقتصاددان است و وظیفه او تنها تبیین اقتصاد در عرصه هست‌ها (و نه باورها و توصیه‌ها) است، صلاحیت لازم برای داوری در مجموع بهبود یا زیان‌های رفاهی (که به فلسفه اخلاق فایده‌گراها مربوط می‌شود) دارد یا خیر؟

این تردید، به همراه نقدهای دیگر موجب شد اقتصاددانانی مانند لرنر^۴ و هیکس^۵ از هنجاری بودن اقتصاد رفاه دست بردارند و بهینگی پارتورا - که به خیال آنان غیر هنجاری است - محور مباحث اقتصاد رفاه قرار دهند. جمعی دیگر از اقتصاددانان مانند کالدور،^۶ سیتوسکی،^۷ ساموئلسن^۸ و لیتل^۹ نیز با این ایده همراه شدند و دیدگاه خود را به‌عنوان اقتصاد رفاه نوین مطرح کردند. این اقدام، هرچند، برخی از ابهام‌ها و تردیدها را رفع می‌کرد، اما مشکل اصلی را که موجب شده بود پیگو در اقتصاد رفاه خود به نظریه اخلاق هنجاری بنتام روی آورد، همچنان باقی می‌گذاشت؛ زیرا اقتصاد رفاه نوین به دلیل اینکه تنها مبحثی اثباتی بود، برای پشتیبانی سیاست‌های هنجاری فایده‌ای نداشت (سوزامورا،^{۱۰} ۱۹۸۷، ص ۳۳۹). پس از این ناکامی، برگسون^{۱۱} (۱۹۳۸) نوشت: می‌توان نظریات اخلاق هنجاری را به‌گونه‌ای در اقتصاد رفاه وارد کرد که به علمیت آن خدشه‌ای نرسد و درعین حال، بتواند از سیاست‌های رفاهی هنجاری نیز پشتیبانی کند. درحقیقت، از نظر برگسون نظریه اخلاق هنجاری در ضمن تابع رفاه اجتماعی به‌صورت اصل موضوع و برگرفته از فلسفه اخلاق پذیرفته می‌شود و اقتصاد رفاه پیگو نمونه‌ای از آن است (برگسون، ۱۹۳۸، ص ۳۲۷).

با این ابداع برگسون، می‌توان بین تابع رفاه اجتماعی و بسیاری از نظریه‌های اخلاق هنجاری ارتباط برقرار کرد؛ البته، تاکنون در فرهنگ لیبرالیسم دست‌کم، دیدگاه اخلاقی فایده‌گرایان، رالز^{۱۲} (رالز، ۲۰۰۰، ص ۲۶۶) و تا حدودی آمارتیا سن، به‌طور بسیار گذرا و بدون توضیح درباره چگونگی این ارتباط، در ضمن تابع رفاه اجتماعی ارائه شده است؛ ولی در این جستار این ارتباط به‌طور عمیق و شفاف، تنها در مورد فایده‌گرایی بحث می‌شود.

البته این پژوهش در بیان ارتباط تابع رفاه اجتماعی با نظریه اخلاقی فایده‌گرایی جنبه زمینه‌سازی برای پژوهش‌های آینده را دارد. این مباحث به‌خوبی نشان می‌دهد تابع رفاه فایده‌گرایان چگونه میان فلسفه اخلاق و اقتصاد رفاه ارتباط برقرار کرده است. از تبیین این ارتباط می‌توان، در پژوهش‌های گسترده‌تر نقبی به ارتباط اقتصاد رفاه با فلسفه اخلاق اسلامی زد. از این رو، می‌توان این پژوهش را گامی در جهت زمینه‌سازی برای بومی و اسلامی‌سازی اقتصاد رفاه قلمداد کرد. در بررسی کاربست فایده‌گرایی در تابع رفاه اجتماعی ابتدا از پیامدگرایی به‌عنوان یک دسته از نظریه‌های اخلاق هنجاری بحث و سپس کاربست آن در این تابع بررسی می‌شود.

1. Pigou, A. C.

2. Bentham, J.

3. Issing, O.

4. Lerner, D.

5. Hicks, J. R.

6. Kaldor, N.

7. Sitowski, L.

8. Samuelson, P.

9. Little, D. E.

10. Suzumura, K.

11. Bergson, A.

12. Rawls

۲. تفاوت غایت‌گرایی،^۱ پیامدگرایی^۲ و فایده‌گرایی^۳

فایده‌گرایی در فلسفه اخلاق قسمی از پیامدگرایی به شمار می‌آید و پیامدگرایی نیز دایره‌ای محدودتر از غایت‌گرایی را تشکیل می‌دهد؛ از این رو برای توضیح مفهوم فایده‌گرایی، به‌ناگزیر، باید تفاوت میان مفاهیم غایت‌گرایی، پیامدگرایی و فایده‌گرایی توضیح داده شود. پیامدگرایی و غایت‌گرایی اگرچه از نظر لغوی به یک معنا به کار می‌روند، اما از نظر کاربردی و اصطلاحی در فلسفه اخلاق، به یک معنا نیستند. در معنای اصطلاحی، هر نظریه پیامدگرایانه‌ای غایت‌گرایانه نیز هست؛ اما برخی از نظریات غایت‌گرایانه، پیامدگرایانه نیستند. «نظریات غایت‌شناسانه نظریاتی هستند که ابتدا خیر را در وضعیت‌ها شناسایی می‌کنند و سپس اعمال درست را تماماً برحسب آن خیر مشخص می‌سازند» (هورکا،^۴ ۱۳۹۲، ص ۲۴۳). پیامدگرایی - طبق برخی تعاریف - تنها می‌تواند پیامدهای بیرونی اعمال (و نه اوصاف ذاتی اعمال) را دارای ارزش بداند؛ درحالی‌که طبق برخی نظریات غایت‌گرایانه، خوبی عمل را می‌توان براساس حالت کلی و ذاتی ارزشیابی کرد که در صورت انجام شدن، حاصل خواهد شد (هورکا، ۱۳۹۲، ص ۲۴۴).

«پیامدگرایی»،^۵ در کاربرد اصطلاحی رایج خود، دسته‌ای از نظریات اخلاقی است که بر نقش تعیین‌کننده پیامدها بر درستی و نادرستی یک کار تأکید دارد و بر اساس آنها کارها طبق ارزش پیامدهایشان ارزیابی می‌شوند. در مقابل، نظریاتی است که درستی و نادرستی یک کار را با پیامدهای آن محک نمی‌زند؛ مانند وظیفه‌گرایی، دیدگاه کانتی مشرب، شهودگرایی، اخلاق فضیلت، نظریات مربوط به حقوق فرد یا افراد و... «یک موضع مخالف با پیامدگرایی، مطلق‌گرایی یعنی این مدعاست که برخی اعمال، صرف‌نظر از هر پیامدی، هرگز درست نیستند» (وست،^۶ ۱۳۹۲، ص ۲۵۰). پیامدگرایی، به یک اعتبار بر اساس نوع پیامد دسته‌بندی می‌شود که فایده‌گرایی کلاسیک یکی از مهم‌ترین آنهاست (وست، ۱۳۹۲، ص ۲۴۹). برخی اقسام دیگر پیامدگرایی عبارت‌اند از: قدرت‌گرایی، لذت‌گرایی، سعادت‌گرایی و...
درباره تفاوت میان پیامدگرایی و فایده‌گرایی نیز می‌توان گفت: در پیامدگرایی ملاک خوبی عمل، نتیجه حاصل از آن است؛ صرف‌نظر از اینکه آن نتیجه عاید چه کسی می‌شود، اما در فایده‌گرایی، ملاک خوبی عمل نتیجه‌ای است که به عموم انسان‌ها می‌رسد و با روش بی‌طرفانه ارزیابی می‌شود (نیگل، ۱۳۹۲، ص ۴۴).

۳. منظور از رفاه اجتماعی و تابع رفاه اجتماعی

منظور از واژه «رفاه اجتماعی» در تابع رفاه اجتماعی رفاهی است که افراد جامعه باید از آن برخوردار باشند. بنابراین، «رفاه اجتماعی» به وضعیت رفاهی دلالت دارد که برای زندگی افراد یک جامعه خوب و مناسب است. «رفاه اجتماعی» را می‌توان به‌صورت کیکی در نظر گرفت که از همه کالاها و خدمات تولید شده در جامعه تشکیل شده و با توزیع آنها بین افراد جامعه در اختیار آنان قرار می‌گیرد. هر یک از افراد جامعه با استفاده از سهم خود از این کیکی، رفاهی را عاید خود می‌کند. بهره، لذت، مطلوبیت و منفعتی که از این کیکی عاید افراد جامعه می‌شود، رفاه اجتماعی نامیده می‌شود. این رفاه، دست‌کم، از سه جنبه قابل ارزیابی است:

۱. اندازه رفاه کل جامعه: هرچه کیکی اقتصاد بزرگ‌تر باشد، رفاه بیشتری عاید افراد جامعه می‌شود. رفاه کل جامعه به‌طور معمول با شاخص‌های مربوط به درآمد ملی اندازه‌گیری می‌شود؛

۲. نوع رفاه موجود در هر وضعیت یا کیکی اقتصاد: دیدگاه‌های مختلفی درباره نوع رفاهی وجود دارد که از این کیکی باید عاید افراد جامعه شود؛ مثلاً در نظام‌های لیبرالی، معمولاً نوع رفاه به سلیقه مصرف‌کنندگان واگذار می‌شود که در عرصه سازوکار بازار شکل می‌گیرد؛

۳. توزیع و بازتوزیع رفاه حاصل از آن کیکی میان افراد: مسئله اصلی در رفاه اجتماعی، چگونگی تعیین سهم هر فرد از کیکی جامعه است. پاسخی که به‌طور معمول در این باره به ذهن می‌آید این است که هر فرد با موجودی اولیه خود (اعم از سرمایه و نیروی انسانی) کالاها و خدماتی

1. Extremism
2. Consequentialism
3. Utilitarianism
4. Hurka, T.
5. Consequentialism
6. West, H. R.

تولید می‌کند و از این طریق در یک جامعه سهیم می‌شود. بنابراین، اگر بتوانیم تعیین کنیم که موجودی‌های اولیه چگونه میان افراد جامعه توزیع می‌شوند، توانسته‌ایم سهم آنان را از یک جامعه نیز مشخص کنیم و در نتیجه بگوییم به هر فرد چه محدوده‌ای از مطلوبیت تعلق می‌گیرد. درباره اینکه چگونه باید موجودی‌های اولیه میان افراد جامعه توزیع شود تا رفاه اجتماعی افزایش یابد، دیدگاه‌های مختلفی وجود دارد. در اقتصاد رفاه معاصر، چگونگی این توزیع به تابع رفاه اجتماعی واگذار می‌شود که تابعی هنجاری است. هر تابع رفاه اجتماعی معیاری برای توزیع موجودی‌های اولیه دارد که با آن می‌توان مالکیت آن موجودی‌ها را مشخص کرد. تابع رفاه اجتماعی، مانند هر تابع ریاضی دیگر، از دو متغیر مستقل و وابسته و یک رابطه میان این دو متغیر تشکیل می‌شود. متغیر مستقل در این تابع از وضعیت‌های رفاهی همه افراد جامعه تشکیل می‌شود. متغیر توضیحی (وابسته)، «رفاه اجتماعی» مطلوب و مورد قبول در یک جامعه است که برای همه افراد، و به تعبیر دیگر برای جامعه، باید فراهم شود. وضعیت رفاه اجتماعی مطلوب، به معنای وسیع خود، وضعیتی است که همه جنبه‌های رفاهی مورد قبول در یک جامعه را برای یکایک افراد جامعه دارا باشد (پاتانائیک،^۱ ۲۰۰۸، ص ۶۶۳). متغیرهای توضیحی در تابع رفاه بسان کیکی است که با اقتصاد بهینه به دست آمده است و برای جامعه بیشینه می‌شود. رابطه تابع در تابع رفاه اجتماعی بیان می‌کند: هر تغییری در وضعیت‌های رفاهی موجود افراد جامعه (متغیر مستقل) موجب چه تغییری در رفاه اجتماعی (متغیر وابسته) خواهد شد.

۴. ارتباط توابع رفاه اجتماعی با نظریات اخلاق هنجاری

متغیر وابسته در توابع رفاه به یک هدف ارزشی و اخلاقی اشاره دارد. از این رو، با نظریات اخلاق هنجاری در فلسفه اخلاق مرتبط است. برای نمونه، در متغیر وابسته تابع رفاه فایده‌گرایان، رفاه کل جامعه به عنوان هدفی ارزشی و اخلاقی معرفی می‌شود. از این رو، برای نیل به آن از نظریه اخلاقی فایده‌گرایان استفاده می‌شود و به سیاست‌گذاران و مجریان سیاست‌های رفاهی جامعه توصیه می‌شود آن را برای جامعه محقق کنند. در حقیقت، معیار چرایی و ضرورت متغیر وابسته این توابع در فلسفه اخلاق بحث می‌شود؛ از این رو، تابع رفاه فایده‌گرایان از ناحیه متغیر وابسته، به اخلاق و فلسفه اخلاق مرتبط می‌شود.

در این تابع، فعل اخلاقی این است که باید مطلوبیت فرد یا افراد فقیر افزایش یابد؛ اما توجیه اخلاقی نیکو بودن چنین افزایش این است که با افزایش مطلوبیت فقرا، مطلوبیت کل بیشتر افزایش می‌یابد؛ بنابراین هدف ارزشی و اخلاقی در این تابع در متغیر وابسته آن نهفته است و این تابع تنها از طریق مطلوبیت کل، به عنوان متغیر وابسته، به اخلاق و فلسفه اخلاق مرتبط می‌شود. اما متغیر مستقل و رابطه تابع در هر تابع رفاه هدف اخلاقی را بیان نمی‌کند؛ از این رو در فلسفه اخلاق از آنها کمتر سخن به میان می‌آید؛ بلکه ارتباط آنها با اخلاق به تبع متغیر وابسته است. مثلاً در توابع رفاه فایده‌گرایان گفته می‌شود اخلاقاً باید رفاه افراد فقیر (متغیر مستقل) افزایش یابد. این سخن به تبع این است که در رابطه تابع داریم: با افزایش رفاه افراد فقیر، در قیاس با افزایش رفاه ثروتمندان، رفاه کل بیشتر افزایش می‌یابد. این تأکید بر افزایش رفاه کل در رابطه تابع نیز از متغیر وابسته گرفته شده است.

۵. نوع فایده‌گرایی مندرج در تابع رفاه فایده‌گرایان

فایده‌گرایی، که یکی از اقسام پیامدگرایی است، بر اساس متعلق پیامدش به دو قسم صورت‌بندی می‌شود: یکی «فایده‌گرایی عمل‌محور»^۲، که ناظر به پیامدهای هر کنش اخلاقی است و دیگری، «فایده‌گرایی قاعده‌محور»^۳ که به پیامدهای هر قاعده اخلاقی معطوف است. به اعتقاد هیوم در فضایل و رذایل فطری (طبیعی)، مانند مهربانی یا سنگدلی، نسبت مستقیم یک فعل اخلاقی خوب یا بد با پیامدش مورد توجه قرار می‌گیرد. در این گونه موارد فاعل اخلاقی پیامد را فعل به فعل از طریق آثار علی مستقیم خود افزایش یا کاهش می‌دهد. این پیامدگرایی که تنها توجه به پیامدهای حاصل از هر فعل اخلاقی دارد، «فایده‌گرایی عمل‌محور» نامیده می‌شود.

دسته‌ای دیگر از الزام‌های اخلاقی موسوم به فضایل غیر فطری (غیر طبیعی) وجود دارند که لزوماً از طریق تک‌تک افعال خوب به تنهایی ایجاد

1. Pattanaik, P. K.

2. Act utilitarianism

3. Rule utilitarianism

نمی‌شود؛ بلکه آثار خوب آنها تنها از طریق یک قاعده، عرف یا شیوه عمل کلی حاصل می‌شود. چه بسا ممکن است فایده‌ای بر فعل جزئی، که ملزم به انجام آن هستیم مترتب نباشد، اما همچنان به جهت تبعیت از قاعده باید از آن پیروی کرد (ننگل،^۱ ۱۳۹۲، ص ۴۷)؛ مثل «وفای به عهد» و «رعایت مقررات راهنمایی و رانندگی». در وفای به عهد فواید بسیاری همچون جلوگیری از هرج‌ومرج، حفظ حقوق افراد و پدید آمدن اعتماد افراد به یکدیگر در کار است؛ گرچه ممکن است فردی در مورد وفای به عهد ضرر کند. در رعایت قوانین راهنمایی و رانندگی مانند قاعده حرکت خودروها از سمت راست؛ هرچند حرکت از سمت راست تفاوتی با حرکت از سمت چپ ندارد، ولی در یک کشور خودروها یا باید از سمت راست حرکت کنند یا از سمت چپ. در غیر این صورت، هرج‌ومرج، تصادف و تصادم پدید می‌آورد. به همین دلیل، رعایت این مقررات الزامی است. این فایده‌گرایی که تنها توجه به پیامدهای حاصل از هر قاعده اخلاقی دارد «فایده‌گرایی قاعده‌محور» نامیده می‌شود.

بنابراین، در فایده‌گرایی عمل‌محور با «اعمال جزئی» افراد (یعنی هر فعلی که از فاعل خاصی سر می‌زند) سروکار داریم و درستی یا نادرستی هر عمل جزئی را مستقیماً بر مبنای نتایجش ارزیابی می‌کنیم؛ اما در فایده‌گرایی قاعده‌محور به «انواع عمل» (یعنی نوع فعل) توجه می‌شود (اسمارت،^۲ ۱۳۹۲، ص ۲۶۱). درباره اینکه آیا فایده‌گرایی در تابع رفاه فایده‌گرایان از نوع عمل‌محور است یا قاعده‌محور، می‌توان گفت: فایده‌گرایی در اقتصاد رفاه پیگو عمل‌محور است؛ زیرا پیگو اقتصاد رفاه خود را بر فایده‌گرایی بنتامی مبتنی کرده (سوزامارا، ۱۹۸۷، ص ۴۱۸ و ایسینگ، ۱۳۷۴، ص ۲۱۹) و نیز اثر وی درباره اقتصاد رفاه از فایده‌باوری سیجویک^۳ تأثیر پذیرفته است (واگی و وگن،^۴ ۱۳۸۷، ص ۳۷۳-۳۷۷)؛ درحالی‌که هم بنتام و هم سیجویک قائل به فایده‌گرایی عمل‌محور بوده‌اند (اسمارت، ۱۳۹۲، ص ۲۶۲). بنابراین، به‌طور مسلم، می‌توان ادعا کرد که در تابع رفاه منتسب به پیگو از نظریه فایده‌گرایی عمل‌محور استفاده شده است. از این‌رو، شایسته است درباره فایده‌گرایی عمل‌محور و ارتباط آن با تابع رفاه بیشتر سخن گفته شود.

۶. فایده‌گرایی عمل‌محور در تابع رفاه منتسب به پیگو

فایده‌گرایی عمل‌محور، برخلاف فایده‌گرایی قاعده‌محور، هم به شیوه خودگرایانه و هم به شیوه غیر خودگرایانه قابل تفسیر است (اسمارت، ۱۳۹۲، ص ۲۶۳). در فایده‌گرایی خودگرایانه ادعا بر این است که از نظر اخلاقی باید تنها پروای ایجاد بهترین نتایج را برای خودمان داشته باشیم (هولمز،^۵ ۱۳۸۵، ص ۲۷۱-۲۷۲). ارسطو بر این عقیده بود و مسئله بنیادی اخلاق را این‌گونه بیان می‌کرد: «من چگونه می‌توانم خوش باشم؟» (آبلسون و نیلسن،^۶ ۱۳۹۲، ص ۱۵۸). درحقیقت، اگر در ارزیابی نتایج کاری، انجام‌دهنده آن کار تنها سعادت مربوط به خود را در نظر بگیرد، این فایده‌گرایی خودگرایانه خواهد بود (اسمارت، ۱۳۹۲، ص ۲۶۳).

فایده‌گرایی خودگرایانه، گرچه می‌تواند در کارایی اقتصادی کاربرد داشته باشد، اما در تابع رفاه اجتماعی به کار نمی‌آید؛ زیرا در تابع رفاه اجتماعی وضعیت‌های اجتماعی - و نه وضعیت‌های فردی - رتبه‌بندی می‌شوند؛ در صورتی‌که فایده‌گرایی خودگرایانه به رتبه‌بندی وضعیت‌های فردی یکایک افراد جامعه مربوط می‌شود. فایده‌گرایی غیر خودگرایانه به دو دسته کلی تقسیم می‌شود: یکی از اقسام فایده‌گرایی غیر خودگرایانه، فایده‌گرایی دیگرگرایانه است. در مورد فایده‌گرایی دیگرگرایانه نیز همان مشکلی مطرح می‌شود که در خودگرایانه بود؛ زیرا گرچه دیگرخواهی با جامعه ارتباط دارد، ولی جامعه‌نگری به شمار نمی‌آید. درحقیقت، فایده‌گرایی دیگرگرایانه نیز نوعی فردگرایی است که فرد، در کنار منافع خویش، منافع دیگران را نیز مورد توجه قرار می‌دهد. این فایده‌گرایی با ترجیحات یکایک افراد در مورد رتبه‌بندی وضعیت‌های فردی خودشان سروکار دارد و گرچه در آن منافع دیگران نیز در نظر گرفته می‌شود، ولی باز هم نمی‌تواند در سیاست‌گذاری‌های عمومی به کار آید. در صورتی‌که فایده‌گرایی مصطلح به‌عنوان معیار نهایی جهت اقدام به هر تصمیم سیاسی و اقتصادی و حقوقی مطرح است (واعظی، ۱۳۸۴، ص ۲۲).

1. Nagel, T.

2. Smart, J. J. C.

3. Sidgwick, H.

4. Vaggi, G. & Groenwegen, P. D.

5. Holmes, R. L.

6. Abelson, R. & Nilson, K.

نوع دیگر فایده‌گرایی غیر خودگرایانه آن است که در انجام کاری افزون بر در نظر گرفتن منافع خود، منافع دیگران و جامعه نیز در نظر گرفته شود. این نوع فایده‌گرایی را کل‌گرایانه می‌نامند. ارسطو در این باره می‌نویسد: اگر کسی افزون بر اینکه خودخواه است، دگرخواه نیز باشد، به جای اینکه تنها بپرسد: «من چگونه می‌توانم خوش باشم؟» می‌پرسد: «ما چگونه می‌توانیم خوش باشیم؟» ریشه‌های چنین فایده‌گرایی را، که خودخواهی را با دیگرخواهی جمع می‌کند، می‌توان در تفسیری از اخلاق مسیحی مبتنی بر مرجعیت و قانون طبیعی نیز مشاهده نمود که ویلیام پیلی^۱ آن را ارائه کرده است. به باور او تکلیف اخلاقی و خودگرایی با هم منطبق است؛ زیرا خدا به‌عنوان بالاترین مرجع، از طریق کتب آسمانی و تحریک وجدان، ما را فرمان داده است که هم در پی خیر همگانی باشیم و هم در پی سعادت خویش (آبلسون و نیلسن، ۱۳۹۲، ص ۱۵۸). در حقیقت، هنگامی که هر فرد در پی خیر خویش باشد، فایده کل نیز بیشینه خواهد شد.

معمولاً در فلسفه اخلاق وقتی از فایده‌گرایی سخن به میان می‌آید، منظور فایده‌گرایی کل‌گرایانه است. این نوع فایده‌گرایی که معادل واژه سودگرایی است، نظریه‌ای است که براساس آن یگانه معیار نهایی صواب، خطا و الزام اخلاقی، سود یا فایده است (فرانکنا،^۲ ۱۴۰۲، ص ۸۵-۸۶). فایده‌گرایی در فلسفه اخلاق به مکتب اخلاقی گفته می‌شود که بر فواید برآمده از یک اقدام به‌عنوان معیاری دارای ارزش اخلاقی تأکید دارد. از نظر رالز نیز فایده‌گرایی این‌گونه توصیف می‌شود: «نفع‌انگاری یک نظریه غایت‌گرا^۳ در حوزه اخلاق و مباحث ارزشی است که معیار داوری درباره درستی یا نادرستی تصمیم و کاری را نتیجه و نفع برآمده از آن کار می‌داند» (واعظی، ۱۳۸۴، ص ۲۴).

بنام می‌نویسد: هنگامی که در حین مطالعه رساله‌ای در باب حکومت نوشته پرستلی به عبارت «بیشترین خیر برای بیشترین افراد» برخوردیم، مانند ارشمیدس فریاد زدیم: «یافتیم!» (پالمر،^۴ ۱۳۹۶، ص ۱۲۶). وی در اثری با عنوان مقدمه‌ای بر اصول اخلاقیات و قانون‌گذاری، نظریه‌ای در فلسفه اخلاق و علم حقوق تقریر کرده و توانسته است با تدوین معیارهای کمی برای ارزشیابی، اخلاق و سیاست را به رشته‌هایی تحقیق‌پذیر به روش علمی تبدیل کند (آبلسون و نیلسن، ۱۳۹۲، ص ۱۵۸).

پس از بنام، جان استوارت میل^۵ نقایص تقریر وی از فایده‌گرایی را تشخیص داد و در رساله‌اش با عنوان «فایده‌گرایی» تقریر پیچیده‌تری از آن ارائه کرد. از نظر او اشکال بنام در این بود که تأکید بر ابعاد کمی لذت، آن را به احساس جسمانی تنزل می‌دهد و می‌تواند توجیه‌گر یک طریقه نافرهیخته زندگی باشد. میل، عنصر کیفیت را اضافه نمود که با آن می‌توان لذت‌ها را مقایسه کرد. به این ترتیب، بصیرت اخلاقی نظام‌های اخلاقی رقیب نیز در این تقریر از فایده‌گرایی لحاظ شد. تجارب خوشایندی مثل موفقیت‌های فکری، زیبایی شناختی و اخلاقی، به لحاظ کیفی برتر از ارضاء نیازهای جسمانی هستند که در این نظریه به‌عنوان مبنایی برای ارزش‌شناسی گنجانده شدند (آبلسون و نیلسن، ۱۳۹۲، ص ۱۶۰).

اهمیت این نظریه به قدری بوده است که تا امروز یک نظریه تأثیرگذار به شمار می‌آید (نیگل، ۱۳۹۲، ص ۴۴). فیلسوفان انگلیسی، بنام، میل و سیجویک در شرح و بسط نظریه فایده‌گرایی کوشیده‌اند. این تلاش همچنان تا زمان میل پسر و بعد از او ادامه داشته است؛ به طوری که جیمز میل^۶ به همراه برخی دیگر از اندیشمندان با نقد نهادهای اجتماعی که براساس فایده شخصی بنا نهاده شده بودند برای ایجاد «بیشترین سعادت برای بیشترین عده»، یک نهضت سیاسی اجتماعی به راه انداختند. از آن پس، معمول‌ترین تقریر از پیامدگرایی، نظریه فایده‌گرایی شد که فعل درست را فعلی معرفی می‌کند که بیشترین نتایج نیکو را برای نوع بشر داشته باشد. در این صورت، این نظریه غایت فعل را نه به خود فاعل، بلکه به غیر او (گروه او، نوع بشر و یا همه موجودات زنده) برمی‌گرداند (رحمتی، ۱۳۹۲، ص ۲۶).

بنابراین، طبق فایده‌گرایی، هدف اخلاق این است که به ما بگوید چگونه باید میزان خیری را که به‌روشن عینی و بی‌طرفانه سنجیده شده است؛ به گونه‌ای که خیر شخصی ما به‌عنوان جزئی از مجموع خیر، مهم‌تر از هیچ فرد دیگری لحاظ نشود، به بالاترین حد رسانید (نیگل، ۱۳۹۲، ص ۴۵). این نظریه، محتوای اخلاق را به‌طور کامل از چنین تصویری از ارزش عینی اقتباس می‌کند و معتقد است همین‌که ما ارزش عینی را تصدیق کنیم و تحقق همه آن چیزهایی را که برای افراد [به‌طور خاص] خوب یا بد است، ملاک ارزش ندانیم، در آن صورت اخلاق

1. Paley, W.

2. Frankena, W. K.

3. teleological

4. Palmer, M.

5. Mill, J. S.

6. Mill, J.

رخ می‌نماید. تصور عینی از فایده‌گرایی را می‌توان به فایده‌گرایی بی‌طرفانه تعبیر کرد؛ زیرا در این فایده‌گرایی از فرد یا گروهی جانبداری نمی‌شود؛ بلکه در آن چیزی خوب یا بد است، همین و بس (نیگل، ۱۳۹۲، ص ۴۳-۴۴).

در فایده‌گرایی بی‌طرفانه، از آنجاکه باید فواید حاصله جانبدارانه نباشد، به این توجهی نمی‌شود که چه فردی رفاه کسب می‌کند و چه فردی رفاه کسب نمی‌کند؛ بلکه رفاه کل افراد مورد توجه قرار می‌گیرد. در این صورت، فایده‌گرایی کل‌گرایانه، در حقیقت، با رفاه کل جامعه - و نه با رفاه یکایک افراد - سروکار دارد؛ البته باید توجه داشت که در نظر گرفتن رفاه کل جامعه به این معنا نیست که در این فایده‌گرایی اصلاً نیازی به در نظر گرفتن رفاه یکایک افراد در کار نیست؛ بلکه از آنجاکه نتایج و دستاوردها منحصرأ بر پیامدهای آنها برای رفاه افراد ارزیابی می‌شود، لازم است رفاه یکایک افراد نیز مورد توجه قرار گیرد (هاسمن و مک‌فرسون، ۱۳۹۸، ص ۱۸۹).

طبق این دیدگاه، آنچه اهمیت دارد، کیفیت خود اعمال ما نیست؛ بلکه فایده نتیجه کلی عمل ما در قیاس با جایگزین‌های موجود است و این فایده برای مثال بر مبنای سعادت همگانی سنجیده می‌شود. به همین دلیل، فایده‌گرایی مصادیقی از یک نظریه اخلاقی پیامدگرایانه است. آنچه اهمیت دارد نتایج است، نه وسائلی که از طریق آنها به نتایج می‌رسیم (نیگل، ۱۳۹۲، ص ۴۴-۴۵). براساس این، غایت یا خیر آن است که خوشی، خرسندی^۱ یا لذت به حد اعلا برسد و حق نیز آن است که در رسانیدن آن خیر به حد اعلا، در مواردی که عملاً اختیار با ماست، کمک می‌کند (نوسباوم، ۱۳۸۷، ص ۸۴).

ارتباط فایده‌گرایی با ارزش‌های اخلاقی آن را به سعادت مرتبط می‌کند که هدف اعلا اخلاق است. در فایده‌گرایی، سعادت، سود و فایده هم‌ردیف یکدیگر در نظر گرفته می‌شوند (پالمر، ۱۳۹۶، ص ۱۳۸). به‌دیگر سخن، فایده‌گرایان هدف اخلاق و خیر اخلاقی را سعادت می‌دانند و سعادت را نیز به تأمین بیشترین سود برای بیشترین افراد تعریف می‌کنند. اصل سود با هر نوع عملی براساس قابلیتش در افزایش یا کاهش سعادت افراد و گروه‌های یادشده سروکار دارد و آن عمل را براساس قابلیت تأیید یا رد می‌کند که برای فراهم کردن سعادت یا دور کردن از آن دارد. در این صورت، نزد فایده‌گرایان، فایده‌گرایی با سعادت انسان ارتباط مستقیم دارد؛ زیرا فایده‌گرایی به فایده برای کل جامعه نظر دارد و سعادت نیز در نظر فایده‌گرایان بیش از این نیست؛ از این رو «نحله‌ای که سود یا اصل بیشترین سعادت را به‌عنوان مبنای اخلاقی می‌پذیرد، معتقد است که اعمال متناسب با سعادت که ایجاد می‌کنند، صواب و متناسب با شقاوتی که ایجاد می‌کنند، خطا هستند» (پالمر، ۱۳۹۶، ص ۱۳۸).

با توجه به مطلب پیش گفته، آیا می‌توان گفت: هنگامی که از تابع رفاه اجتماعی سخن می‌گوییم، در حقیقت، از تابع سعادت سخن گفته‌ایم؟ پاسخ منفی است؛ زیرا در فایده‌گرایی دو مسئله اخلاقی رخ می‌دهد: افزایش مطلوبیت کل جامعه به‌خودی‌خود یک مسئله اخلاقی در فایده‌گرایی است. مسئله دیگر اخلاقی این است که در فایده‌گرایی انجام کاری که فایده اجتماعی داشته باشد و فایده کل را افزایش دهد، برای فاعل آن کار سعادت به شمار می‌آید. در این صورت، سعادت که امری اخلاقی است در فایده‌گرایی یک تابع فردی است؛ یعنی سعادت فرد تابعی از انجام کار خیرخواهانه‌ای است که وی به نفع جامعه انجام می‌دهد.

در تابع رفاه اجتماعی فایده‌گرا مسئله اخلاقی اول مورد نیاز است و آن در متغیر وابسته این تابع تعبیه می‌شود؛ اما مسئله اخلاقی دوم که به سعادت مربوط می‌شود، در تابع رفاه مورد نیاز نیست؛ زیرا این تابع تنها با تغییر در مطلوبیت‌های افراد جامعه سروکار دارد و شخص فاعل مورد توجه قرار نمی‌گیرد. آنچه در تابع رفاه اجتماعی مهم است این است که با اعمال یک سیاست رفاهی، برآیند مطلوبیت افراد جامعه افزایش یابد. این افزایش ممکن است بر اثر فعالیت فردی باشد که مطلوبیتش افزایش یافته است، یا بر اثر اعمال سیاست‌های رفاهی دولت. به هر حال، با تابع سعادت تفاوت دارد که متکی به فاعل و تابعی از کار خیرخواهانه اوست. خلاصه اینکه، براساس فایده‌گرایی کل‌گرایانه، اخلاق صرفاً عبارت است از تعریف [و تعیین] آن دسته از قالب‌های رفتار که مؤثرترین نقش را در تأمین بیشترین نیک‌بختی فراگیر برای همه افراد - یا همه موجودات حساس - فارغ از هر تبعیضی دارند (نیگل، ۱۳۹۲، ص ۴۴).

۷. بررسی کاربرد فایده‌گرایی قاعده‌محور در توابع رفاه اجتماعی

براساس مطالب پیش گفته پیگو اقتصاد رفاه خود را بر فایده‌گرایی بنتامی مبتنی کرده و از فایده‌باوری سیجویک نیز تأثیر پذیرفته است. این

در حالی است که بنام و سیجویک هر دو فایده‌گرایی عمل‌محور را در نظر داشته‌اند. ممکن است از این مطلب چنین تصور شود که گویا فایده‌گرایی قاعده‌محور اصلاً در توابع رفاه اجتماعی راه نیافته یا امکان راه‌یابی آن وجود ندارد. برای دفع چنین تصور نادرستی کافی است خاطر نشان شود که گرچه پیگو از دیدگاه دو فیلسوف اخلاق قائل به فایده‌گرایی عمل‌محور در اقتصاد رفاه خود استفاده می‌کند، اما روش وی در استفاده از این دیدگاه‌ها قاعده‌محور است. وی، در حقیقت، با استفاده از دیدگاه‌های یادشده، قاعده‌ای را ارائه می‌کند که به افزایش یا بیشینه شدن مطلوبیت کل جامعه منجر می‌شود.

اینکه در تابع رفاه پیگو متغیر وابسته از فایده‌گرایی بنام و سیجویک گرفته شده است، از این مطلب حکایت دارد که باید مطلوبیت کل افراد جامعه را بیشینه کرد. رابطه تابع، در این قالب، دلالت دارد بر اینکه هر تغییر بسیار جزئی در مطلوبیت هر فرد از افراد جامعه، بدون استثنا به همان اندازه مطلوبیت کل را تغییر می‌دهد که رفاه اجتماعی مطلوب از نظر پیگو است. با توجه به رابطه میان متغیرهای مستقل و وابسته در این تابع نتیجه گرفته می‌شود که باید مطلوبیت فردی از جامعه را بیشتر افزایش داد که افزایش آن موجب افزایش بیشتر در مطلوبیت کل جامعه می‌شود.

نکته اساسی در اقتصاد رفاه پیگو در استفاده از فایده‌گرایی بنام و سیجویک، توجه به قاعده کاهنده بودن مطلوبیت نهایی است. براساس این قاعده، افزایش مطلوبیت طبقه فقیر (نسبت به طبقه ثروتمند) مطلوبیت کل جامعه را بیشتر افزایش خواهد داد که از نظر اخلاقی پیامدی مطلوب است. بنابراین، پیگو با در نظر گرفتن قاعده کاهنده بودن مطلوبیت نهایی، بیشینه کردن مطلوبیت کل جامعه را به‌عنوان پیامدی برای کنش‌های انسانی توصیه می‌کند.

صرف‌نظر از این مطلب، می‌توان فایده‌گرایی قاعده‌محور را به فایده‌گرایی عمل‌محور تقلیل داد. ریچارد امو هنر^۱ در کتاب آزادی و عقل استدلال کرده است که تمایز روشنی میان فایده‌گرایی عمل‌محور و قاعده‌محور وجود ندارد؛ زیرا اگر یک فعل معین درست است، باید هر فعل دیگری نیز درست باشد که از جهات مربوط دقیقاً شبیه آن است. اگر این جهات به تفصیل تعیین شود، قاعده‌ای به دست خواهیم آورد به این صورت که «اعمالی از این نوع را انجام بده». مدافع تمایز میان فایده‌گرایی عمل‌محور و قاعده‌محور می‌تواند پاسخ دهد: چون موقعیت‌هایی که اعمال در آنها واقع می‌شوند بی‌نهایت متغیرند و چون هیچ‌گاه دو فعل نتایجی کاملاً یکسان ندارند، ممکن است فایده‌گرای عمل‌محور فقط بتواند «جهات مربوط» ذکر شده در بالا را به شکلی بسیار کلی در حد اینکه «این فعل از نوعی است که بهترین نتایج را دارد» توصیف کند؛ ولی در این صورت از اصل هنر که اگر یک فعل درست است، پس هر فعل نیز که از جهات مربوط شبیه آن است، درست خواهد بود، قاعده‌ای آن قدر خاص به دست نمی‌آید که براساس آن بتوان همگونی فایده‌گرایی عمل‌محور و قاعده‌محور را توجیه کرد (اسمارت، ۱۳۹۲، ص ۲۶۲).

صرف‌نظر از اینکه فایده‌گرایی قاعده‌محور به عمل‌محور تقلیل یابد یا نه، می‌توان گفت: از نظر تابع رفاه اجتماعی هیچ تفاوتی میان قاعده‌محور و عمل‌محور در کار نیست؛ بلکه در این تابع، هدف این است که پیامدهای مطلوب تحقق یابد؛ خواه این پیامدها به‌طور مستقیم یا به‌واسطه یک قاعده به فعل اخلاقی مربوط می‌شود. با توجه به اینکه فایده‌گرایی مورد بحث، نظریه‌ای اخلاقی است که در تابع رفاه اجتماعی نهفته است، لازم است به چند نکته توجه شود.

۸. مخاطب فایده‌گرایی در تابع رفاه فایده‌گرایان

اگر فایده‌گرایی مورد بحث در اینجا قسمی از اخلاق هنجاری است و به باید‌ها و نبایدهای هنجاری اشاره دارد که فرد، گروه یا جامعه‌ای باید به آن جامه عمل بپوشاند، این سؤال مطرح می‌شود که این فرد، گروه یا جامعه کدام است؟ پاسخ به این سؤال در مورد فایده‌گرایی خودگرایانه بسیار راحت است؛ زیرا واژه خودگرایانه، به‌خودی‌خود دلالت دارد بر اینکه مخاطب در این «باید و نباید هنجاری» شخص فاعل است؛ اما در فایده‌گرایی غیر خودگرایانه واژه‌ای که بر فاعل آن دلالت کند، در کار نیست؛ از این رو تعیین مخاطب در این هنجار نسبتاً مشکل‌تر است. شکی نیست که افعال اخلاقی اختیاری هستند و باید فرد یا گروهی که به آن مکلف می‌شود در پذیرش آن مختار باشد. مفهوم مسئولیت

1. Hare, R. M.

اخلاقی نیز، به خودی خود، مبتنی بر این است که فاعل در انجام دادن یا ترک آن اختیار واقعی داشته باشد تا مسئولیت‌پذیری در مورد آن معنا پیدا کند. برخی از مسئولیت‌ها فردی و شخصی‌اند. چنین مسئولیت‌هایی، گرچه در پیامدگرایی می‌توانند ظهور و بروز داشته باشند، اما در فایده‌گرایی جایگاهی ندارند. فایده‌گرایی که در این مبحث درباره آن سخن گفته می‌شود مربوط به جامعه است و تنها در مورد فواید اجتماعی و خیر عمومی حکم صادر می‌کند. مجری آن نیز می‌تواند یک‌یک افراد جامعه باشد و نیز می‌تواند این فعل اخلاقی اجتماعی از نهادهای اجتماعی به نمایندگی از جامعه سر بزند. در توابع رفاه اجتماعی معاصر این مسئولیت به عهده نهادهای اجتماعی مانند دولت، سیاست‌گذاران و مجریان سیاست‌های اقتصادی جامعه نهاده شده است.

به‌طور کلی، می‌توان گفت: اصل اخلاقی در فایده‌گرایی به این توصیه سیاستی اشاره دارد که دولت باید به‌گونه‌ای در اقتصاد دخالت کند تا حداکثر شادمانی برای حداکثر افراد محقق شود. براساس اصل خیر در عرصه اجتماعی که به خیر عمومی معروف است، سیاست‌های اقتصادی دولت در صورتی مفید است که نه تنها خوشی جامعه را مورد توجه قرار دهد، بلکه خوشی جامعه را بیشتر از خوشی فردی فراهم کند (وحیدی، ۱۳۴۶، ص ۲۰۱).

۹. منظور از واژه «همه افراد» در فایده‌گرایی کل‌گرایانه

هنگامی که براساس تابع رفاه فایده‌گرایان گفته می‌شود: یک سیاست رفاهی بر سیاست رفاهی دیگر رجحان دارد که در آن رفاه همه افراد جامعه بیشتر افزایش یابد، منظور از «افراد» چه کسانی هستند؟ به‌دیگرسخن، اگر فایده برای چه کسی حاصل شود آن سیاست خوب و اگر برای چه کسی دیگر حاصل شود آن سیاست بد داوری می‌شود؟ در پاسخ ابتدا باید توجه داشت که سرلوحه فایده‌گرایی «بیشترین خیر برای بیشترین عده» است؛ زیرا طبق فایده‌گرایی باید به‌گونه‌ای عمل کنیم و نهادهایمان را سامان دهیم که ضمن ارزیابی بی‌طرفانه فایده‌ای که در زندگی همه افراد پدید می‌آید، بیشترین سرجمع فایده ارتقاء یابد. گاهی این معنای عبارت زمخت «بیشترین خیر برای بیشترین عده» بیان کرده‌اند (نیگل، ۱۳۹۲، ص ۴۴). این دستورالعمل بر این مطلب دلالت دارد که از نظر فایده‌گرایی باید تا جایی که می‌توانیم برای همگان بیشترین فزونی خوب (یا خیر) را بر بد ایجاد کنیم.

منظور از واژه «عده» در تعبیر «بیشترین عده» چیست؟ آیا منظور این است که در هر کاری که از هرکسی سر می‌زند باید بیشترین عده از افراد انسانی یا ذی‌شعور در عالم، بدون هیچ‌گونه استثنایی منتفع شوند؟ این سؤال را می‌توان با توجه به ماهیت فایده‌گرایی پاسخ داد. فایده‌گرایی در فلسفه اخلاق به این معناست که از نظر اخلاقی، هر کاری باید براساس فایده‌ای ارزیابی شود که از آن کار حاصل می‌شود. با توجه به این نکته، گاه قید «نتایج» را به جای «فواید» به کار می‌برند و می‌گویند: در فایده‌گرایی درستی یا نادرستی اعمال با خوب و بدی تعیین می‌شود که نتایج آنها برای همه مردمان به بار می‌آورد» (هولمز، ۱۳۸۵، ص ۲۷۲-۲۷۱).

فواید هر کاری با فواید کار دیگر از یک فرد می‌تواند متفاوت باشد. ازسوی دیگر، اینکه فواید یا مضار حاصل شده به نفع یا ضرر چه کسی خواهد بود نیز در هر کاری متفاوت است. ممکن است منافع و مضار برخی از کارها بر همه افراد یا برخی از آنان تأثیر بگذارد؛ بنابراین منظور از تعبیر «نتایج حاصل از هر کار بر بیشترین عده» لزوماً به معنای نتایج آن کار برای همه افراد، بدون هیچ‌گونه استثنایی، نیست؛ بلکه منظور از «عده» افرادی هستند که از منافع یا مضار آن کار تأثیر می‌پذیرند.

افراد متأثر از فواید و مضار یک کار چه کسانی هستند؟ آیا منظور از «بیشترین عده» بیشترین عده از افراد انسانی هستند یا غیرانسان‌ها را نیز شامل می‌شود؟ در این باره گفته شده است که برخی دامنه افراد را آن‌قدر گسترده در نظر می‌گیرند که بیشترین عده شامل همه موجودات ذی‌شعور می‌شود (هولمز، ۱۳۸۵، ص ۲۷۲-۲۷۱). از این رو، به نظر فایده‌گرایان، «افراد» ممکن است جامعه بشری یا حتی تمامی موجودات حساس مانند حیوانات را نیز شامل شود.

خلاصه اینکه دستورالعمل اساسی فایده‌گرایی به زبان ساده چنین است: «خیر را برای همگان به حداکثر برسان». این دستورالعمل دلالت دارد بر اینکه باید تا جایی که می‌توانیم برای همگان بیشترین فزونی خوبی (یا خیر) را بر بد ایجاد کنیم. از آنجایی که سودنگرها معتقدند برای تعیین خیر بودن یا نبودن اعمال باید به نتایج آنها نظر کنیم، این موضع را می‌توان این‌طور بیان کرد که عمل آدمی درست است

اگر و تنها اگر، دست‌کم به اندازه هر عمل دیگری در نتایج خود برای همه مردم یا افراد ذی‌شعوری که از آن عمل تأثیر می‌پذیرند فزونی خوب را بر بد به بار آورد. در میان این افراد ممکن است فاعل آن فعل اخلاقی نیز باشد؛ از این رو گفته می‌شود:

سودنگری مستلزم آن نیست که از خیر خودمان چشم‌پوشیم؛ بلکه اقتضا دارد دامنه تعلق خاطر خود را آن اندازه فراخ کنیم که خیر افراد دیگری را هم شامل شود که از اعمال ما تأثیر می‌پذیرند (گاه این دامنه را به شکلی گسترده‌تر شامل جمیع موجودات ذی‌شعور می‌دانند) (هولمز، ۱۳۸۵، ص ۲۷۲-۲۷۱).

از نظر فایده‌گرایان بنتامی، هدف قرار دادن سود خود با هدف قرار دادن سود دیگران ارزش یکسانی دارد؛ بلکه ارزش سود جامعه از ارزش سود یکایک افراد ناشی می‌شود؛ البته این سخن این سؤال را نیز در پی دارد که اگر ارزش سود جامعه از ارزش سود یکایک افراد ناشی شده است، چرا فایده‌گرایان بر محاسبه سود عمومی و مطلوبیت کل تأکید می‌کنند؟ پاسخ فایده‌گرایان این است که چون سود فرد و سود جمع بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند، برای تعیین سود فرد نمی‌توان تنها به سودهایی توجه کرد که مستقیم عاید او می‌شوند. در نتیجه برای محاسبه سود واقعی فرد، راهی جز به حساب آوردن سود عمومی نیست. همان‌گونه که اعضای یک شرکت تعاونی در سودوزیان یکدیگر شریک‌اند، افراد جامعه نیز به‌گونه‌ای با یکدیگر ارتباط دارند که در سودوزیان یکدیگر شریک هستند.

سؤال دیگر در این باره آن است که آیا افراد متأثر از فواید و مضار یک کار شامل حاکمان نیز می‌شود؟ برخی گفته‌اند: حاکمان نیز ذی‌نفع‌اند؛ در این صورت، افراد موردنظر در فایده‌گرایی تنها یکایک افراد غیرحاکم نیست؛ بلکه حکومت نیز موردنظر است و همه کارهای مربوط به حکومت با اصل فایده ارزیابی می‌شود (پالمر، ۱۳۹۶، ص ۱۲۸). البته بنتام، در این باره، نظری مخالف داشت. وی می‌نویسد: «مبنای سیاست‌های حکومت باید منفعت همه مردم باشد، نه منافع حکمران یا طبقه حاکم». در اقتصاد اگر منافع حاکمان را در نظر نگیریم به دیدگاهی مانند توابع رفاه اجتماعی و اگر منافع حکمرانان را نیز در نظر بگیریم به دیدگاهی مانند انتخاب عمومی می‌رسیم.

۱۰. بهره‌بران نهایی از فایده‌گرایی

دانستیم که در فایده‌گرایی، به فواید و ضررهای یک کار در مورد همه مردم یا موجودات ذی‌شعور توجه می‌شود. حال این سؤال مطرح می‌شود که با در نظر گرفتن پیامدهای مثبت و منفی یک کار، سرانجام فایده‌گرایی به نفع چه افراد، گروه‌ها و نهادهای اجتماعی (مانند حکومت) حکم می‌کند؟ به‌دیگرسخن، آیا مکتب اخلاقی فایده‌گرا منافع کسانی را از نظر اخلاقی خوب دانسته و برای تأمین آنها این نظریه را ارائه کرده است که در نهایت به آن منافع منتهی می‌شود؟

پاسخ به این سؤال را می‌توان به فایده‌گرایی در عرصه‌های مختلف فردی و اجتماعی تعمیم داد و همه آنها را از این نظر بررسی کرد. در عرصه فردی (فایده‌گرایی خودگرایانه)، فایده و نتایج به نفع فاعل ارزیابی می‌شود (اسمارت، ۱۳۹۲، ص ۲۶۳). در فایده‌گرایی دیگرگرایانه، منافع عاید فرد یا گروهی می‌شود که فاعل تمایل دارد منافع عاید آنها شود و در فایده‌گرایی کل‌گرایانه، در ظاهر فایده همه افراد جامعه مورد توجه قرار می‌گیرد؛ اما در واقع، این سؤال مطرح است که با توجه به فایده افراد ذی‌ربط، سرانجام اجرای توصیه‌های اخلاقی فایده‌گرایی به نفع چه کسانی از این افراد تمام می‌شود؟ در پاسخ به این سؤال ممکن است انگیزه طراحان فایده‌گرایی کل‌گرایانه با هم متفاوت باشد. برای نمونه، با توجه به این ایده فایده‌گرایی بنتامی مبنی بر اهمیت بیشینه شدن مجموع مطلوبیت‌های افراد جامعه، این سؤال مطرح می‌شود که آیا از نظر بنتام مطلوبیت کل از اهمیت ویژه برخوردار است و مطلوبیت یکایک افراد به لحاظ این ارزشمند است که در مطلوبیت کل تأثیر دارد یا قضیه برعکس است؛ یعنی مطلوبیت‌های افراد از اهمیت ویژه و مطلوبیت کل به لحاظ این از اهمیت برخوردار است که از مطلوبیت‌های افراد تشکیل شده است؟ از برخی گفته‌های بنتام به نظر می‌رسد که وی به منافع و مطلوبیت‌های کل جامعه به‌عنوان مطلوب اصلی توجه می‌کند. در این باره از وی نقل شده است:

هر فرد باید آن‌گونه عمل کند که بیشترین لذت را در جهان برای همه به ارمغان آورد. براساس این گفته، وضعیت‌های اجتماعی که از خوشی، لذت و مطلوبیت کل جامعه تشکیل شده‌اند و نه مطلوبیت یکایک افراد، اهمیت ویژه و اصیل دارند. براساس این، وضعیت اجتماعی که خوشی، لذت و مطلوبیت بیشتری برای کل جامعه داشته باشد، نسبت به وضعیت اجتماعی دیگر ترجیح خواهد داشت

(کرمی، ۱۳۹۴، ص ۲۰).

به نظر می‌رسد، گرچه این بیان به‌ظاهر جامعه را به‌جای فرد هدف قرار می‌دهد، اما اهمیت یکایک افراد را در کل جامعه انکار نمی‌کند. وضعیت‌های اجتماعی در تابع رفاه بنام نیز از مجموع وضعیت‌های فردی تشکیل شده‌اند که هر یک حاوی مطلوبیت‌هایی از هر فرد است. بنابراین، در این گفته‌ها نیز بنام به خوشی، لذت و مطلوبیت‌های یکایک افراد توجهی ویژه دارد. درحقیقت، بنام در گرایش به بیشینه‌سازی رفاه افراد ذی‌نفع یا بیشینه‌سازی شمار آنان از شرایط حاکم در زمان خود تأثیر پذیرفته است. وی در زمانی زندگی می‌کرد که عامه مردم کارگران فقیری بودند که در مسائل سیاسی، اداری و اجتماعی چندان نقشی نداشتند. تنها انتظاری که از کارگران می‌رفت این بود که برای کارفرما فایده‌آور و مفید و مطیع و پرکار باشند. مشقت و فداکاری‌های کارگران، تنها باعث افزایش قدرت کشور و زیاد کردن افتخار فرمانروایان و افزایش ثروت بازرگانان و صاحب صنعت غنی و اشراف راحت‌طلب می‌شد (وحیدی، ۱۳۴۶، ص ۲۰۲).

در چنین شرایطی، فیلسوفانی ظهور کردند که با توجه به فقر طبقه کارگر معتقد بودند که انسان بدون در نظر گرفتن مقام و موقعیت اجتماعی او، انسان است و باید رفتار جامعه با وی شایسته مقام انسانی باشد. اگر کاری بتواند میزان خوشی جامعه را به‌ضرر خوشی طبقه اشراف بالا ببرد، آن کار ستوده است. اگر دخالت دولت در امور اجتماعی برخوشی جامعه بیفزاید، دخالت دولت امری موجه و صحیح است؛ از این‌رو بنام تأکید می‌کند که مقنن باید در تدوین قوانین، شادمانی جامعه را در نظر آورده و قوانینی وضع کند که خوشی همگانی را فراهم کند و به‌جای اینکه مردم در خدمت دولت باشند، دولت باید خدمت‌گزار مردم باشد (وحیدی، ۱۳۴۶، ص ۲۰۳).

از این رهگذر می‌توان دریافت که توجه به شادمانی جامعه و فایده‌کل در فایده‌گرایی به این دلیل است که تعداد کارگران در جامعه زیادتر از فرمانروایان و بازرگانان است و به عبارت صریح‌تر، جامعه به‌طور عمده از کارگران تشکیل شده، یا دست‌کم در زمان بنام این چنین بوده است. از این‌رو، هنگامی که فایده‌کل در جامعه افزایش یابد، بیشترین افراد، کارگران هستند که از این افزایش منفعت می‌برند. بنابراین، می‌توان گفت: معیار اصلی در نظر بنام فایده‌کل نیست؛ بلکه افزایش فایده‌کل علامتی است که نشان می‌دهد فایده‌کارگران، که همان ذی‌نفعان جامعه هستند، افزایش یافته است.

با کاهنده بودن مطلوبیت نهایی نیز می‌توان نشان داد که فایده‌کل علامت خوبی برای فایده افراد فقیر جامعه است. طبق این دیدگاه، هنگامی مطلوبیت کل بیشتر افزایش می‌یابد که مطلوبیت افراد فقیر جامعه افزایش یابد. از این بیان مشخص می‌شود که اگر کل مطلوبیت افراد بی‌طرفانه در نظر گرفته شود و تنها مطلوبیتی که افراد از یک سیاست رفاهی به دست می‌آورند ملاک سنجش برای رفاه جامعه قرار گیرد، به دو دلیل یادشده، به نفع افراد فقیر جامعه خواهد بود. از این‌رو، هدف بنام از ارائه چنین تابعی بیشینه کردن برآیند لذت مربوط به بیشترین تعداد ممکن از اعضای جامعه است. چنین بیشینه‌سازی به افزایش رفاه فقرا منجر خواهد شد که تعداد آنان در جامعه بیشتر و مطلوبیت نهایی آنان کاهنده است.

۱۱. اقتصادی یا غیراقتصادی بودن فایده در توابع رفاه فایده‌گرایان

واژه سودآوری معمولاً در مورد سودمندی اقتصادی به کار می‌رود؛ اما این واژه هنگامی که در قالب سودگرایی در فلسفه اخلاق به کار می‌رود منظور از آن تنها «سودمندی اقتصادی» نیست (نیگل، ۱۳۹۲، ص ۴۴)؛ بلکه در این سیاق منظور سودگرایی از سود و منفعت معنای وسیعی است و آن را به سود اقتصادی اختصاص نمی‌دهند؛ زیرا ممکن است در مقایسه با سود اقتصادی، سودهای مهم‌تر و مطلوب‌تری وجود داشته باشند. مثلاً سود زندگی آسوده که مستلزم قناعت و ورزیدن است، احتمالاً از سود ثروت‌اندوزی افراطی بیشتر است که مستلزم اضطراب می‌باشد. مقصود ایشان از سود عمومی، لذت عموم افراد با ارضای امیال آنان است (مصباح، ۱۳۹۰، ص ۱۸۴-۱۸۳).

اما هنگامی که قضیه اخلاقی در تابع رفاه فایده‌گرایان مطرح می‌شود، به فایده اقتصادی منحصر می‌شود؛ در این صورت این قضیه اخلاقی عبارت است از: «هرچه به بیشینه شدن مطلوبیت کل نزدیک‌تر شویم، از نظر اخلاقی برای جامعه بهتر است». به‌دیگرسخن، یک نتیجه و دستاورد برای جامعه بهتر از دیگری است؛ اگر و فقط اگر مطلوبیت‌های ناشی از وضعیت اقتصادی مردم را نسبت به نتیجه و دستاورد دیگر بهتر کند. این قضیه اخلاقی بخش اقتصادی دیدگاه مطلوبیت‌گرایی در فلسفه اخلاق را پوشش می‌دهد.

۱.۲. توجیه فایده‌گرایی در تابع رفاه اجتماعی

نظریه اخلاقی و هنجاری فایده‌گرایی تنها در متغیر وابسته تابع فایده‌گرایان، به صورت اصل موضوع جاسازی شده است. بنابراین، گرچه یکی از معروف‌ترین توابع رفاه به نام فایده‌گرایی نام‌گذاری شده است، اما فایده‌گرایی تنها متغیر وابسته این تابع را پوشش می‌دهد. از این رو نسبت این هدف در تابع رفاه با نظریه اخلاقی فایده‌گرایی را می‌توان این‌همانی توصیف کرد و نسبت آن را با تابع رفاه مطلوبیت‌گرایان رابطه جزء و کل دانست.

فایده کل در تابع فایده‌گرایی در حد «اصل موضوع» مطرح می‌شود و جایگاه بحث مفصل آن در فلسفه اخلاق است. از این رو، در اقتصاد رفاه، درباره چرایی هدف قرار گرفتن آن بحثی به میان نمی‌آید؛ اما از آنجاکه این پژوهش جنبه میان‌رشته‌ای دارد و از مباحث پیرامونی اقتصاد رفاه، مانند ارتباط آن با فلسفه اخلاق بحث می‌کند، از این چرایی نیز سخن به میان می‌آورد.

برای فایده‌گرایی در معنای واقعی و بدون توجه به جنبه کمی آن توجیحاتی ذکر کرده‌اند. یک توجیه آن است که زندگی هر کس درست به اندازه زندگی هر کس دیگر مهم و ارجمند است و به‌ویژه سعادت شما ارجمندتر از سعادت دیگران نیست. بنابراین، شما دلیلی دارید بر اینکه باید به آنچه برای هرکسی پیش می‌آید، بی‌طرفانه اهتمام داشته باشید و باید در رفتارتان بکوشید تا خیر همگانی و نه صرفاً خیر خودتان را ارتقاء بخشید (نیگل، ۱۳۹۲، ص ۴۳).

توجیه دیگر این است که در نظر گرفتن خیر عمومی در یک جامعه متمدن از فوایدی برخوردار است که جامعه به آن تمایل دارد. رالز در این باره می‌نویسد: پیروان فایده‌گرایی به این نکته اذعان دارند که آیین‌شان با احساسات عدالت‌خواهانه در تعارض است؛ اما به گمان ایشان احکام عدالت‌خواهانه عقل سلیم و برداشت‌های مربوط به حقوق فطری قواعدی ثانویه‌اند و اعتبارشان نیز عارضی است؛ چون از این حقیقت ناشی می‌شوند که در وضعیت جهان متمدن کنونی دنبال کردن آنها تا حد زیادی متضمن فایده عظیم اجتماعی است و تنها در موارد استثنایی می‌توان تجاوز بدن‌ها را پذیرفت. حتی تعصب بیش از حد ما در پذیرش این احکام و استناد به این حقوق، خود در برآورده فوایدی تلقی می‌شود؛ چون می‌تواند تمایل طبیعی انسان به نقض آنها را در مواردی خنثی و متعادل کند که فایده‌ای بر آنها مترتب نیست. با درک این مطلب خواهیم دید که تفاوت میان اصل فایده و قوت و قدرت عدالت‌جویی دیگر یک معضل فلسفی نیست. بدین ترتیب، درحالی‌که آیین مبتنی بر قرارداد^۱ بر عقاید ما در مورد اولویت اصل عدالت صحه می‌گذارد، فایده‌گرایان این عقاید را تخیلات و اوهامی می‌دانند که از نظر اجتماعی مفیدند (ساندل، ۱۳۷۴^۲، ص ۶۴-۶۵).

بنابراین، باید به این سؤال پاسخ داد که چرا جامعه در سیاست‌های رفاهی باید هدف ارزشی و اخلاقی مطلوبیت کل را نشانه بگیرد؟ با توجه به فایده‌گرایی قدیم، که از ایده پیگو درباره اقتصاد رفاه ناشی می‌شود، می‌توان این‌گونه پاسخ داد: تأکید اصلی بر تغییرات مطلوبیت است؛ در این صورت، افزایش فایده کل با در نظر گرفتن مطلوبیت‌های نهایی افراد مشخص می‌شود. از آنجاکه مطلوبیت نهایی فقرا از اغنیاء بیشتر است، هرچه فقرا از بازتوزیع مواهب اولیه بیشتر برخوردار شوند، مطلوبیت کل بیشتر افزایش می‌یابد. در فایده‌گرایی جدید، گرچه تغییرات در فایده کل بر حسب مطلوبیت نهایی افراد تحلیل نمی‌شود، ولی آن نیز به مطلوبیت افراد بستگی دارد و تغییرات در مطلوبیت کل معیار قرار می‌گیرد.

اکنون با این مقدمه، سؤال اصلی این است که چرا در تابع رفاه فایده‌گرایی، تغییرات مطلوبیت کل، از اهمیت ویژه برخوردار است؟ به‌دیگر سخن، برای بیشینه‌سازی شادکامی بر چه مبنایی باید مطلوبیت کسانی را که منفعت به نسبت بیشتری دارند با مطلوبیت آنها که منفعت به نسبت کمتری دارند، مقایسه کرد و به‌بیان دیگر، چرا باید وزن نسبی حاشیه‌های سطحی و عمقی تعیین شود، و شادکامی را باید با بیشینه‌سازی مطلوبیت آنان که ذی‌نفع‌ترند یا با بیشینه‌سازی شمار آنان به انجام رساند؟

یکی از بهترین توجیحات برای اهمیت داشتن تغییرات در مطلوبیت کل، توجیهی است که در قسمت «بهره‌بران نهایی از فایده‌گرایی» درباره ایده بنتام و اوضاع و احوال زمان وی بیان کردیم. در شرایطی که بنتام زندگی می‌کرد، گویا به دلیل تعداد زیاد افراد فقیر هنگامی که

1. Contract Doctrine

2. Sandel M.

مطلوبیت کل در جامعه افزایش می‌یافت، بیشترین کسانی که از این افزایش منفعت می‌بردند، فقرا بودند. با استفاده از کاهنده بودن مطلوبیت نهایی نیز می‌توان نشان داد که فایده کل علامت خوبی برای فایده افراد فقیر جامعه است. طبق این دیدگاه که مبتنی بر شدت فقر در جامعه است، هنگامی می‌توان گفت مطلوبیت کل بیشتر افزایش یافته است که مطلوبیت افراد فقیر جامعه افزایش یافته باشد. با توجه به این نکته باید درباره این قضاوت تجدیدنظر کرد که «فایده‌گرایی را می‌توان به فایده‌گرایی بی‌طرفانه تعبیر کرد»؛ زیرا در این صورت، فایده‌گرایی به نفع فقرا جانبدارانه است؛ البته باید توجه داشت که این وضعیت در شرایط خاص جانبدارانه است و نمی‌توان آن را تعمیم داد؛ در صورتی که توابع رفاه عمومی هستند و در آنها شرایط خاص زمانی و مکانی در نظر گرفته نمی‌شود.

۱۳. کارکرد تابع رفاه اجتماعی فایده‌گرا

تابع رفاه اجتماعی با داشتن نظریه اخلاقی فایده‌گرایی چه کارکردی دارد؟ و این کارکرد چه هنگامی کاربرد خواهد داشت؟ پاسخ این است: به طور کلی، توابع رفاه هنگامی کاربرد دارند که لازم باشد در مورد یک سیاست رفاهی در جامعه تصمیم‌گیری شود. در این هنگام باید مشخص شود این تصمیم‌گیری باید بر چه اساسی انجام شود. آیا بر اساس دیدگاه اخلاقی فایده‌گرایان، وظیفه‌گرایان یا...؟ ارزیابی فایده‌گرایی از هر سیاست رفاهی این است که اگر آن سیاست موجب افزایش رفاه کل شود، خوب است و اگر موجب کاهش آن شود، بد است. در مقایسه میان دو سیاست نیز سیاستی خوب‌تر ارزیابی می‌شود که رفاه کل را بیشتر افزایش می‌دهد.

۱۴. نتیجه‌گیری

در مکتب اخلاقی فایده‌گرایی، ملاک ارزش اخلاقی، فایده و نفع جامعه است که ارزش ذاتی دارد؛ بنابراین هر کاری که فایده‌ای عاید جامعه کند، به لحاظ اخلاقی خوب است و باید انجام شود و کارهایی که جامعه را متضرر می‌کنند، به لحاظ اخلاقی بدند و نباید انجام شوند. چنین تصویری از فایده‌گرایی نخستین بار توسط بنتام و به تبع او میل مطرح شد و توسط پیگو به اقتصاد رفاه راه یافت و بعدها با ابداع تابع رفاه اجتماعی توسط برگسون، در قالب تابع رفاه اجتماعی فایده‌گرایان شهرت یافت. تابع رفاه اجتماعی فایده‌گرایان در حقیقت نمونه‌ای از کاربست نظریه اخلاق هنجاری در اقتصاد رفاه است.

تبیین ارتباط میان تابع رفاه اجتماعی و نظریه اخلاقی فایده‌گرا در فلسفه اخلاق، دست کم، از دو جهت اهمیت دارد: یکی اینکه درباره چگونگی این ارتباط ابهام‌های فراوانی وجود دارد و این مشکل موجب می‌شود نتوان از کارکرد اصلی این تابع به خوبی بهره برد که همانا سیاست‌گذاری‌های رفاهی است. اهمیت دیگر این است که تبیین ارتباط میان تابع رفاه اجتماعی و نظریه اخلاق هنجاری فایده‌گرا، زمینه‌ساز جایگزینی نظریه اخلاق هنجاری موردنظر اسلام در این تابع و استفاده سیاستی از آن در جوامع اسلامی خواهد بود.

با توجه به این زمینه، در این جستار ابتدا، به‌عنوان مقدمه، به بررسی مفاهیم و ویژگی‌های نظریه اخلاقی فایده‌گرا و توابع رفاه اجتماعی و سپس در مورد چگونگی کاربست نظریه اخلاقی فایده‌گرا در تابع رفاه اجتماعی فایده‌گرایان به کاوش پرداخته شد. ارتباط تابع رفاه با فلسفه اخلاق از طریق متغیر وابسته صورت می‌پذیرد. در متغیر وابسته تابع رفاه فایده‌گرایان، رفاه کل جامعه به‌عنوان هدفی ارزشی و اخلاقی معرفی می‌شود و از این طریق با نظریه اخلاقی فایده‌گرا در فلسفه اخلاق مرتبط خواهد شد. اصل اخلاقی فایده‌گرا در تابع رفاه به این توصیه سیاستی اشاره دارد که دولت باید در حوزه بازتوزیع ثروت و درآمد به‌گونه‌ای دخالت کند تا حداکثر شادمانی برای حداکثر افراد جامعه محقق شود. به نظر فایده‌گرایان، «افراد» ممکن است جامعه بشری یا حتی تمامی موجودات حساس مانند حیوانات را نیز شامل شود.

به نظر می‌رسد، گرچه از نظر بنتام مطلوبیت کل از اهمیت ویژه برخوردار است و مطلوبیت یکایک افراد به لحاظ این ارزشمند است که در مطلوبیت کل تأثیر دارد؛ اما اهمیت یکایک افراد در کل جامعه نیز انکار نمی‌شود. در حقیقت، بنتام در گرایش به پیشینه‌سازی رفاه و مطلوبیت کل جامعه از شرایط حاکم در زمان خود تأثیر پذیرفته است. وی در زمانی زندگی می‌کرد که عامه مردم کارگران فقیری بودند که در مسائل سیاسی، اداری و اجتماعی چندان نقشی نداشتند. از این رهگذر می‌توان دریافت که توجه به شادمانی جامعه و فایده کل در فایده‌گرایی به این دلیل است که تعداد کارگران در جامعه زیاده‌تر از فرمانروایان و بازرگانان است و به عبارت صریح‌تر، جامعه به‌طور عمده از

کارگران تشکیل شده، یا دست کم در زمان بنتمام این چنین بوده است. از این رو، هنگامی که فایده کل در جامعه افزایش یابد، بیشترین افراد، کارگران هستند که از این افزایش منفعت می برند. از این طریق می توان گفت: گرچه معیار اصلی در نظر بنتمام افزایش فایده کل و نبود تبعیض است، اما در شرایط زمان وی تحقق این معیار موجب رفاه بیشتر برای کارگرانی می شد که در حق آنها تبعیض روا داشته شده بود.

منابع

۱. اسمارت، جی. جی. سی (۱۳۹۲). «فایده‌گرایی». ترجمه انشاءالله رحمتی. دانشنامه فلسفه اخلاق. تهران: سوفیا. ۲۶۱-۲۷۶.
۲. ایسینگ، اوتمار (۱۳۷۴). تاریخ عقاید و اندیشه‌های اقتصادی ده استاد. ترجمه هادی صمدی. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
۳. آبلسون، رازیل، و کی نیلسن (۱۳۹۲). «تاریخ فلسفه اخلاق». ترجمه انشاءالله رحمتی. دانشنامه فلسفه اخلاق. تهران: سوفیا. ۱۱۵-۲۰۴.
۴. پالمز، مایکل (۱۳۹۶). مسائل اخلاقی. ترجمه علیرضا آل‌بویه. تهران: سمت.
۵. رحمتی، انشاءالله (۱۳۹۲). دانشنامه فلسفه اخلاق. تهران: سوفیا.
۶. ساندل، مایکل (۱۳۷۴). لیبرالیسم و منتقدان آن. ترجمه احمد تدین. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
۷. فرانکنا، ویلیام کی (۱۴۰۲). فلسفه اخلاق. ترجمه هادی صادقی. تهران: کتاب طه.
۸. کرمی، محمدحسین (۱۳۹۴). توابع رفاه اجتماعی؛ تبیین دیدگاه‌ها و بررسی مبانی آنها با نگرش اسلامی. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۹. مصباح، محبتی (۱۳۹۰). بنیاد اخلاق (روش نو در آموزش فلسفه اخلاق). قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.
۱۰. نوسباوم، مارتاکیون (۱۳۸۷). ارسطو. ترجمه عزت‌الله فولادوند. تهران: انتشارات طرحی نو.
۱۱. نیگل، تامس (۱۳۹۲). «فلسفه اخلاق». ترجمه انشاءالله رحمتی. دانشنامه فلسفه اخلاق. سوفیا. ۳۷-۷۰.
۱۲. واعظی، احمد (۱۳۸۴). جان رالز؛ از نظریه عدالت تا لیبرالیسم سیاسی. بوستان کتاب.
۱۳. واگی، جانی و پیتر گروئن وگن (۱۳۸۷). تاریخ مختصر اندیشه اقتصادی. ترجمه غلامرضا آزاد (ارمکی). تهران: نشر نی.
۱۴. وحیدی، حسین (۱۳۴۶). تاریخ عقاید اقتصادی. تهران: ثنابی.
۱۵. وست، هنرس آر. (۱۳۹۲). «پیامدگرایی». ترجمه انشاءالله رحمتی. دانشنامه فلسفه اخلاق، سوفیا. ۲۴۹-۲۵۳.
۱۶. هاسمن، دانیل ام. و مایکل مک‌فرسون (۱۳۹۸). تحلیل اقتصادی، فلسفه اخلاق و سیاست عمومی. ترجمه سیدهادی عربی. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۱۷. هورکا، تامس (۱۳۹۲). «اخلاق غایت‌گرایانه». ترجمه انشاءالله رحمتی. دانشنامه فلسفه اخلاق، سوفیا. ۲۴۳-۲۴۸.
۱۸. هولمز، رابرت (۱۳۸۵). مبانی فلسفه اخلاق. ترجمه مسعود علیا. تهران: ققنوس.
19. Bergson, A. (1938). A Reformulation of Certain Aspects of Welfare Economics. *The Quarterly Journal of Economics*, 52(2), 310-34.
20. Pattanaik, P. K. (2008). Social Welfare Function. in: *The New Palgrave; A Dictionary of Economics*. Macmillan Press.
21. Rawls, John. (2000). *A Theory of Justice*, The Belknap Press of Harvard University Press.
22. Suzumura, K. (1987). Social Welfare Function. in: *The New Palgrave; A Dictionary of Economics*. Macmillan Press.